

В. Д. Коцюк

ПРОФЕСОР О. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ТА КИЇВСЬКЕ СЛОВ'ЯНСЬКЕ БЛАГОДІЙНЕ ТОВАРИСТВО У 70-х рр. ХІХ ст.

У статті на основі документальних матеріалів і спеціальних досліджень змальована участь професорів університету Св. Володимира у створенні та діяльності Київського слов'янського благодійного товариства, проаналізована роль його голови професора О. Котляревського у поживленні його функціонування в період Східної кризи 1870-х рр.

Ключові слова: Університет Св. Володимира, професори, Київське слов'янське благодійне товариство, О. Котляревський, південні слов'яни, допомога, підтримка.

Помітну роль у розвитку українсько-слов'янських суспільних зв'язків в останній третині ХІХ ст. відіграли Слов'янські благодійні товариства Києва (далі – КСБТ) й Одеси, організовані за прикладом Московського (1858) і Петербурзького (1867). Активну роль у створенні Київського слов'янського благодійного товариства (1869), що до травня 1877 р. офіційно називалось Київським відділом Московського слов'янського комітету, відіграли професори університету Св. Володимира, які згодом склали його дійовий осередок. У вітчизняній історіографії діяльність Слов'янських благодійних товариств знайшла певне висвітлення [13, 15, 23, 25, 26]. Утім, далеко не всі її аспекти отримали належну оцінку. Зокрема, у працях авторів кінця ХІХ ст. надмірно деталізувалися окремі її сторони, мало місце необгрунтоване перебільшення того чи іншого заходу чи внеску деяких осіб. У ряді публікацій є неточності, які, у зв'язку з використанням нових матеріалів, стало можливим тепер виправити. Висвітленню участі професорів Університету Св. Володимира у створенні та діяльності КСБТ упродовж 70-х рр. ХІХ ст., зокрема його очільника в період Близькосхідної кризи – проф. О. Котляревського, присвячена наша стаття.

Ідея створення в Росії слов'янських благодійних комітетів для допомоги братнім слов'янським народам належить групі болгарських емігрантів. Вона була підтримана відомими російськими громадськими діячами і вченими, насамперед із слов'янофільського середовища, а також міністерством закордонних справ і канцлером О. Горчаковим [25, с.12]. Уже на початку 1858 р. було оголошено про заснування Московського слов'янського благодійного комітету, у списку фундаторів якого були О. Уваров, О. Бахметьєв, Ю. Самарін, М. Катков, О. Хомяков, Костянтин та Іван Аксакови, професори Московського університету О. Бодянський, Ф. Буслаєв, М. Погодін та ін. [15, с.3-4]. Діяльність комітету знайшла підтримку громадськості багатьох міст імперії, зокрема Києва й Одеси, в яких проживали і навчалися сотні вихідців із слов'янських областей Балканського півострова. Вже у квітні 1868 р. член правління Московського комітету і попечитель Київського навчального округу О. Ширинський-Шихматов запропонував створити у Києві відділ слов'янського комітету. Цю пропозицію підтримав новий

попечитель – П. Антонович, який звернувся з відповідним проханням до ради університету Св. Володимира. Ініціатива створення у Києві Слов'янського комітету обговорювалася на засіданнях усіх факультетів університету і була підтримана. Необхідність його створення зумовлювалася давніми зв'язками міста зі слов'янським світом, до якого найбільший інтерес виявляли професори і викладачі університету, а також вчителі гімназій. Для подальшого вирішення справи було створено організаційний комітет з представників факультетів – професорів О. Селіна, І. Рахманінова, Г. Сидоренко, Ю. Активну участь у створенні КСБТ взяли професори університету О. Селін, І. Рахманінов, Г. Сидоренко, Ю. Мащори, які згодом склали його осередок. Серед професорів і викладачів було організовано підписку на право членства з обов'язковим внеском в 5 рублів [3, арк. 1-2, 28, 44]. Першими членами майбутнього КСБТ були професори і викладачі університету.

У квітні 1869 р. на засіданні ради університету Св. Володимира створено організаційний комітет у цій справі, до якого увійшли професори Ф. Яроцький, Г. Цехановецький та С. Ходецький, і обговорено пропозиції історико-філологічного факультету щодо заснування Слов'янського товариства. До ініціаторів його створення приєдналася група киян із 40 осіб, які одночасно входили й до складу Московського комітету [3, арк. 161, 4, 9 сентября].

21 грудня 1869 р. на першому засіданні нового товариства, що проходило за участю єпископа Порфрія, дружини Київського, Волинського і Подільського військового генерал-губернатора княгині Н. Дондукової-Корсакової, київського губернатора М. Катаказі, попечителя Київського навчального округу П. Антоновича, ректора університету Ю. Матвеева, ректора духовної академії архімандрита Філарета, М. Юзефовича, вчителя київської гімназії, вченого-славіста М. Задерацького та ін., було поінформовано про дозвіл Міністерства закордонних справ на відкриття КСБТ [15, с. 13]. Головою останнього було обрано єпископа Порфрія, заступником – М. Юзефовича, секретарем – професора університету В. Більбасова, скарбником – О. Лінниченка. У якості засновників товариства його членами стали: єпископ Олександр, архімандрит Києво-Печерської лаври Анастасій, активний прибічник слов'янської справи О. Андріанцев, попечитель Київського навчального округу П. Антонович, митрополит Арсеній, професор М. Бунге, «справжній меценат слов'янства» Г. Галаган, М. Задерацький, професори університету О. Караваєв і М. Рененкамф, колишній професор університету В. Шульгін, професор Київської духовної академії І. Малишевський, архімандрит Філарет та інші київські громадяни [15, с. 14].

Головним завданням новоствореного Слов'янського товариства було надання допомоги зарубіжним слов'янам у їх культурному розвитку, підтримки освітянської галузі, насамперед, шкіл, бібліотек, літературних і наукових товариств; підтримка сербів, болгар, чорногорців, хорватів та інших вихідців із Балкан у справі здобуття освіти в середніх і вищих навчальних закладах України; ознайомлення української громадськості з історією й сучасним становищем слов'янських народів тощо. На кінець 1870 р. до складу товариства входило 177 чол., які представляли Київ, Ніжин, Полтаву, Житомир, Кам'янець-Подільський, Прилуки, Балту, Умань, Ромни, Хорол, Новомиргород, Вінницю; у 1872 р. їх кількість становила 395 чоловік, у 1875 р. – 275 осіб, а наприкінці 1878 р. – зменшилася до 131 чол. [23, с. 47].

Найактивнішу роль на початковому етапі діяльності КСБТ, відігравали професори й викладачі Університету Св. Володимира, які брали активну участь у розширенні культурних контактів з південнослов'янськими землями. Вони, як правило, порушували клопотання про прийняття на навчання до різних навчальних закладах (університет Св. Володимира, Київська духовна академія, Левашовський пансіон та ін.) вихідців із слов'янських областей Османської і Габсбурзької імперій. По можливості допомога надавалася і тим слов'янам, котрим по дорозі до Москви, Петербурга чи інших міст Російської імперії доводилося зупинятися у Києві. Також представники професорської корпорації (О. Селін, Л. Похилевич, О. Котляревський та ін.) брали дієву участь у пересиланні книжок літературним і науковим товариствам слов'янських країн. Так, лише в бібліотеці Белградської семінарії на 1870 р. нараховувалося 2 тис. книжок, одержаним головним чином із Києва [21, с.267].

КСБТ стало ініціатором створення при Київській публічній бібліотеці спеціального відділу, де зберігалися болгарські та сербські періодичні видання, а також інша література, що знайомила читачів з історією і сучасним становищем зарубіжних слов'янських народів. Більшість примірників цієї літератури було отримано від вітчизняних і зарубіжних науковців і літераторів [5, 26 лютого, 16 августа].

Професори і викладачі університету Св. Володимира ініціювали проведення під час роботи III Всеросійського археологічного з'їзду у Києві (1874), що проходив у приміщенні університету, об'єднаного засідання членів Московського слов'янського комітету та його Петербурзького, Київського та Одеського відділів, на якому аналізувалося їх діяльність і обговорювалося питання зближення слов'янських народів [6, 17 септембра]. У цьому засіданні Слов'янських товариств взяв участь і виступив з промовою міністр народної освіти Сербії С. Новакович, який закликав приділяти більше уваги розвиткові літературних контактів із слов'янами, надаючи їм перевагу над простою благодійністю [15, с.38]. Зауважимо, що після цього зібрання КСБТ ухвалило рішення розпочати видання часопису «Славянський ежегодник», що мав інформувати громадськість західних губерній з історією та сучасним становищем слов'янських народів, редактором якого став активний член КСБТ М. Задерацький [28].

Діяльність КСБТ значно пожвавилася після вибуху на Балканах влітку 1875 р. антитурецького повстання в Боснії та Герцеговині, події якого не лише поклали початок Східній кризі, але й привернули увагу урядів європейських країн, що в кінцевому результаті призвело до вибуху російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Уже 11 вересня 1875 р. керівництво Слов'янського товариства через газету «Киевлянин» закликала киян і всіх мешканців західних губерній надсилати пожертвування на користь босняків і герцеговинців. До збору пожертвувань долучилися і духовенство Київської, Подільської і Волинської губерній, що направляло зібрані кошти до КСБТ [11, №22, с.247-248; 12, №13, с.294, №24, с.484]. За неповними даними, за рік – з грудня 1875 по грудень 1876 рр. ним було зібрано різних пожертв на допомогу балканським слов'янам на загальну суму 34 933 руб. [8, 20 январа]. Найактивніше збір пожертвувань для слов'ян Балканського півострова проходив серед учнівської і студент-

ської молоді, викладачів і професорів різних учбових закладів міст України, зокрема й університету Св. Володимира.

У листопаді 1875 р., коли на слов'янському Півдні розгорталися події Східної кризи, розпочалася науково-педагогічна діяльність у Києві доктора слов'янської словесності, члена-кореспондента Петербурзької АН (1875) Олександра Олександровича Котляревського. Ще 26 листопада 1874 р. його було обрано радою історико-філологічного факультету ординарним професором по кафедрі слов'янської філології, а 20 грудня того ж року – і Радою університету Св. Володимира. За оцінкою сучасної російської дослідниці Л. Лаптевої, він був «одним із кращих, обдарованих філологів, істориків і славістів Росії XIX ст. ... своїми працями значно просунув уперед науку про слов'ян» [20, с. 496]. Тож не випадково, що навесні 1876 р. саме його кандидатуру було запропоновано і обрано на посаду голови КСБТ.

Очоливши Слов'янське товариство, О. Котляревський, ініціював ряд заходів, що суттєво пошквалили і урізноманітнили його діяльність. По-перше, намагався надати зборові пожертвувань на підтримку слов'ян Балканського півострова більш організованого і цілеспрямованого характеру, започаткував і виступив організатором проведення такої нової його форми як публічних лекцій від імені КСБТ, проведення яких дозволяло отримувати бажані благодійні внески. До читання таких лекцій залучались, як правило, найбільш відомі й авторитетні члени Слов'янського товариства, зокрема, професори університету Св. Володимира І. Лучицький, О. Котляревський, А. Шкляревський, професор Історико-філологічного інституту князя Безбородько в Ніжині А. Буділович та ін. Так, наприкінці травня – початку червня 1876 р. у приміщенні університету Св. Володимира відбулися публічні лекції професорів А. Котляревського, А. Буділовича, А. Шкляревського на теми: «Про взаємні історичні зв'язки народів російського і сербського», «Про слов'янські народні казки» та ін., кошти від яких призначались на підтримку сімей босняків [22, с. 129; 3, арк. 2-4; 29, с. 40]. Чимало сприяли збиранню матеріальної допомоги на підтримку учасників боснійсько-герцеговинського повстання і проведення інших публічних заходів, зокрема, благодійних спектаклів, вечорів тощо.

По-друге, з початком російсько-турецької війни О. Котляревський виступив одним з ініціаторів збору коштів серед професорів і студентів університету для виробництва хініну проти лихоманки, якою страждали тоді багато вояків, і вже до середини липня 1877 р. на фронт було відправлено 819 тис. його доз [8, 2, 16 июля]. Таким чином заслуги О. Котляревського в сфері допомоги слов'янам в період їх боротьби проти турецького панування та під час російсько-турецької війни безсумнівні.

По-третє, О. Котляревський брав активну участь у засіданнях КСБТ і практично на кожному з них виступав із повідомленнями й доповідями на різні теми – про нові книги та наукову діяльність окремих учених-славістів, з повідомленнями, присвяченими пам'яті діячів слов'янської культури і науки. Так, в засіданні Товариства 23 грудня 1876 р. він виголосив промову, присвячену пам'яті одного з визначних російських і українських славістів В. Григоровича, який незадовго перед цим пішов з життя. Цю промову було видруковано у «Славянском ежегоднике» [16, с. 308-316]. У цьому ж виданні

були видрукувані підготовлені ним некролог О.М. Бодяньського і «Спомин про І.І. Срезневського», огляд слов'язознавчих студійовань у Росії до 1872 р. [17, с.308-316].

По-четверте, як голова КСБТ О. Котляревський чимало сприяв виходу у світ двох перших випусків «Славянського ежегодника» (1876, 1877), а також виступив автором ряду статей і бібліографічних оглядів, видрукуваних у чотирьох його випусках (1876, 1877, 1878, 1880) [16, 17, 18, 19].

По-п'яте, виступив ініціатором зміни статусу й структури київського товариства. Уже 21 травня 1877 р., за місяць після початку російсько-турецької війни, голова товариства запропонував змінити його статус із Київського відділу Московського слов'янського товариства на самостійну благодійну організацію – Київське слов'янське благодійне товариство [14, с.164].

Насамкінець, розуміючи важливість ознайомлення широкої громадськості, зокрема студентської молоді, з історією і сучасним становищем слов'янських народів, прищеплення йому поваги до їх культури, професор О. Котляревський ініціював у 1878 р. виділення КСБТ 1200 руб. на видання хрестоматії слов'янських літератур, що мала використовуватися в якості посібника студентами вищих навчальних закладів Росії [9, 23 марта, 10 июня].

Утім, погіршення стану здоров'я О. Котляревського внаслідок заострення невиліковної на той час хвороби на туберкульоз, а також брак часу і необхідність зосередитись на викладацькій діяльності в університеті, не дозволяли йому приділяти належну увагу виконанню обов'язків голови КСБТ. Враховуючи це, він звернувся із заявою до членів товариства про звільнення його від обов'язків голови товариства. Цю посаду він залишив 8 липня 1877 р. Але і після цього, професор О. Котляревський продовжив активно співпрацювати із товариством, насамперед, у виданні «Славянського ежегодника», а також читав для київської громадськості публічні лекції від імені КСБТ. Так, за інформацією київського преси, 16 грудня 1879 р. він прочитав публічну лекцію «Жіноча залага за поняттями у германських і слов'янських племен» [10, 4 января]. На жаль, підступна хвороба і передчасна смерть цього видатного вченого 29 вересня 1881 р., що викликала співчутливі відгуки в академічних колах Європи, не дозволили йому принести вітчизняній науці й освіті тієї користі, на яку можна було б розраховувати при його таланті. Некрологи вченого були видрукувані практично у всіх наукових виданнях Росії гуманітарного профілю та в багатьох виданнях за кордоном [24]. Згодом, на честь професора О. Котляревського була заснована спеціальна академічна премія його імені, що присуджувалася щорічно за найбільш вагомі здобутки у галузі слов'язознавства.

Отже, упродовж 70-х рр. XIX ст. Київським слов'янським комітетом, головну роль в якому відігравали професори і викладачі університету Св. Володимира, зокрема його голова – професор О. Котляревський, була проведена значна робота щодо розширення культурних взаємин з південнослов'янськими народами. Початок Східної кризи дав поштовх активізації його діяльності, спрямованої на збір добродійних пожертв на підтримку учасників визвольної боротьби слов'янських народів і постраждалих від репресій турецької влади.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України (Київ). – Ф.707. – Оп.42. – Спр.41.
2. Київський міський державний архів. – Ф.16. – Оп.307. – Спр.161.
3. Київський обласний державний архів. – Ф.2. – Оп.192. – Спр.203.
4. Киевлянин. – 1869.
5. Киевлянин. – 1873.
6. Киевлянин. – 1874.
7. Киевлянин. – 1876.
8. Киевлянин. – 1877.
9. Киевлянин. – 1878.
10. Киевлянин. – 1880.
11. Киевские епархиальные ведомости. – 1875.
12. Подольские епархиальные ведомости. – 1876.
13. Афанасьев Г.Е. Десятилетие общества св. Кирилла и Мефодия (1870–1880) // Одесский славянский сборник: Речи и сообщения в торжественном собрании 11 мая в день св. Кирилла и Мефодия 1878, 1879, 1880 гг. – Одесса, 1880.
14. Генов Ц. Славянските комитети в Русия и българското освободително дело (1858–1878). – София, 1986.
15. Колмаков Н. Очерк деятельности Киевского славянского благотворительного общества за 25 лет его существования: 1869–1894. – К., 1894.
16. Котляревский А.А. В.И. Григорович // Славянский ежегодник. – К., 1877. – Вып. 2. – С.308-316.
17. Котляревский А.А. Осип Максимович Бодянский (Историко-библиографическая поминка) // Славянский ежегодник: Сборник статей по славяноведению / Сост. Н. Задерацкий. – К., 1878. – Вып. 3. – С.343-352;
18. Котляревский А.А. Поминка об И.И. Срезневском // Славянский ежегодник: Альманах и сборник статей по славяноведению, издаваемый Киевским славянским благотворительным обществом. – К., 1880. – Вып. 4. – С.401-405.
19. Котляревский А.А. Успехи славяноведения в России до 1872 года. По А.А. Майкову, П.А. Лавровскому и А.А. Котляревскому // Славянский ежегодник: Сборник статей по славяноведению / Сост. Н. Задерацкий. – К., 1878. – Вып. 3. – С.1-48.
20. Лаптева Л.П. История славяноведения в России в XIX веке. – М., 2006. – С.496.
21. Лебедев А. Белградская семинария в Сербии // Русский вестник. – 1870. – Т.90.
22. Ляшенко Л. Архивни матеріали в гр. Киев за культурно-просвітні зв'язки на Україна с южніте славяни през XIX в. // Исторически преглед. – 1965. – № 5.
23. Ляшенко Л.Г. З історії діяльності Київського слов'янського товариства в 60-х і 70-х роках XIX ст. // Укр. іст. жур. – 1973. – № 8.
24. Некрологи А. Котляревского // Вестник Европы. – 1881. – № 11. – С.428-431 [Пыпин А.Н.]; Журнал Министерства народного просвещения. – 1881. – № 11. – С.60-63; Исторический вестник. – 1881. – № 11. – С.679-680; Мир. – 1881. – №1, ноябрь. – С.164-165 [С. Бечиков и А. Шильков]; Русский филологический вестник. – 1881. – №3. – С.201-202; Филологические записки. – 1881. – № 4-5. – С.1-П [Ред.]; Записки Новороссийского университета. – 1882. – Т.33. – С.465-472 [А.А. Кочубинский]; Сборник Отделения РЯС АН. – 1882. – Т.29. – С.14-15 [А.Н. Веселовский]; Поминка по А.А. Котляревскому // Университетские известия. – 1881. – №10. – С.1-96.
25. Никитин С.А. Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах. – М., 1960.
26. Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 1992.
27. Поминка по А.А. Котляревскому // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. – 1889. – Кн.3, Прил.: Некролог и речи П.И. Аландского, И.Н. Жданова, Н.П. Дашкевича; список соч. А.А. Котляревского.

28. Стороженко А.В. Николай Петрович Задерацкий: Материалы для биографии // Славянский ежегодник: Альманах и сборник статей по славяноведению. – К., 1882. – Вып.5. – С.1-XXXIII; Н.П. Задерацкий [некролог] // Киевлянин. – 1880. – №167-168.
29. Фомін Ю.Ю. Про матеріальну підтримку прогресивною громадськістю Україну повстання в Боснії і Герцеговині (липень 1875 – серпень 1876 рр.) // Українське слов'янознавство: Респ. міжв. наук. зб. – Львів, 1975. – Вип.12.

On the basis of documentary materials and special investigations the author describes the participation of professors of St. Volodymyr University in the creation and activities of Kiev slavonik philanthropic association, analyses the role of its leader professor O. Kotlyarevsky in the reviving of its functioning in the period of Eastern crisis of the 1870-th.

Key words: St. Volodymyr University, professors, Kiev slavonik philanthropic association, O. Kotlyarevsky, southern Slavs, assistance, support.

Отримано: 19.03.2008

УДК 949(447):07«19»

Л. В. Баженов

З ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ПРЕСИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті йде мова про історію польської преси в Україні на початку ХХ ст. Особлива увага приділяється тижневій газеті «Тигоднік Подольський», яка відіграла помітну роль у культурному і просвітницькому житті подолян, а сьогодні залишається цінним джерелом для науковців.

Ключові слова: польська преса, часописи, газета, рубрики.

На початку ХХ ст. польське населення в Україні складало ледве 0,3 відсотки усіх жителів. Найбільш компактно поляки зосереджувалися на теренах Київщини, Волині й Поділля, де мешкало пересічно 400 тисяч осіб та ще стільки ж окатоличених українців. Незважаючи на малочисельність, саме в цих регіонах України польська меншина займала перше місце за рівнем грамотності, освіченості, соціального статусу, майже 90 відсотків усіх поміщиків були поляки, яким належало 3386 маєтків та 3 078 278 десятин землі [10], що забезпечувало місцевій полонії міцні економічні та політичні позиції, збереження автономізму й, почасти, сепаратизму в середовищі корінного українського населення.

Під впливом масових виступів трудящих в російській революції 1905-1907 рр. самодержавство змушене було значно демократизувати внутрішню національну політику, визнати культурно-автономістські права ряду національних меншин та етнічних груп, дозволити їм мати власні громадсько-політичні установи, товариства, освітні заклади, здійснювати видання рідною мовою літератури, газет і журналів. Досить ефективно цими здобутками скористалися політичні угруповання, інтелігенція і клерикали польського населення України. Впродовж 1905-1907 рр. тільки у Києві видавалося 12 польських газет, 14 тижневиків і 8 журналів [8, с.112]. За своєю спря-